

TÜRK MİTOLOJİSİNDEKİ GEYİĞİN DİVAN ŞİİRİNDE AHUYA DÖNÜŞMESİ*

Prof. Dr. Bekir ÇINAR**

ÖZ: Bu çalışmada, Türk mitolojisindeki geyiğin Divan şiirinde ahuya dönüşmesi incelenmiştir. Öncelikle Türkler-de geyiğin önemi kısaca vurgulanmış, Geyikli Baba ile ilgili görüşler değerlendirilmiştir. Türk kültüründe geyi-ğın niçin ahuya dönüştüğü, bu durumun Türk mitolojisi ve Türk kültürü içindeki yeri değerlendirilmiştir. Di-van şiirinde ahuya dönüşen geyiğin, sevgilinin hangi özelliklerini yansıttığı örneklerle açıklanmıştır. Divan şi-irinde âşığıın sevgiliye ulaşamaması, daha doğrusu sevgilinin ele geçmemesi, daha ileri bir benzetme ile ahu-nun periye benzetilmesine neden olmuştur. Divan şiirinde sevgili, masumiyeti ve ürkekliği bakımından da ahuya benzetilmiştir. Ahunun en çok kullanıldığı yönü misk sebebiyledir. Ahunun ürkekliği, dağı taşı gezmesi ve yol göstericiliği onun özelliklerindedir. Divan şiirinde ahunun gözü, masumiyeti sebebiyle sevgilin gözüne; ahunun ürkekliği, sevgilin hâl ve davranışlarına; onun ele geçmemesi ve avlamanın zor oluşu, sevgilinin tutumuna; ahudan misk elde edilmesi, sevgilinin misk gibi kokan saçlarına benzetilmiştir. Bütün bu özellikleri dolayısıyla ahu, divan şiirindeki sevgilinin özelliklerini yansıtır. Divan şairleri, Türk mitolojisi-deki geyiği, mitolojik bağlamından koparmadan sanat telakkilerine uygun olarak ona estetik bir hüviyet ka-zandırmışlar ve şiirlerinde birçok özelliğiyle işlemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Türk Mitolojisi, Klasik Türk Edebiyatı, Divan Şiiri, Geyikli Baba, Geyik, Ahu.

* Bu makale, IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu 26-28 Nisan 2017 Niğde’de, “Türk Mitolojisindeki Geyiğin Fuzûlî’nin Şiirlerinde Ahuya Dönüşmesi” adıyla sunulan bildirinin genişletilmiş ve farklı divan şairlerinin aynı bağlamda incelenmesiyle zenginleştirilmiş şeklindedir.

** Niğde Ömer Halisdemir Üni. Fen-Edebiyat Fak. TDE Böl.
bcinar67@gmail.com Gönderim Tarihi: 09.06.2017 Kabul Tarihi: 26.04.2018

Transformation of Deer in Turkish Mythology to Gazelle in Divan Poetry

ABSTRACT: In this study, transformation of deer in Turkish mythology to gazelle in Divan poetry is examined. Firstly, the importance of deer in Turks is briefly emphasized and the view about Geyikli Baba is evaluated. The reason why the deer turned to a gazelle in Turkish culture and the proposition of this situation in Turkish mythology and Turkish culture are evaluated. The question what characteristics of the lover are reflected through the deer that turned to gazelle in Divan poetry is explained with the examples. In Divan poetry, lover is unable to reach to beloved, in other words the beloved is always away from the lover and for this reason gazelle is associated to fairy. In Divan poetry, beloved is associated to gazelle from the aspect of innocence and the timidity. Musk is the reason why gazelle is used most. Gazelle's timidity, wanderings everywhere in mountains and guidance are its features. In the Divan poetry, the following analogies are done between gazelle's eye and beloved's eye because of its innocence; gazelle's timidity and beloved's behaviours; the difficulty of its seizure and hunting and beloved's attitudes, and musk obtained from gazelle and the smell of beloved's hair. Because of these features, gazelle reflects the features of beloved in the Divan poetry. Divan poets gave aesthetic identity to deer in Turkish mythology in accordance with artistic fervour, without breaking away from the mythological context and treated with many attributes in their poetry.

Keywords: Turkish mythology, Classical Turkish literature, Divan poetry, Geyikli Baba, deer, gazelle.

1. Türk Mitolojisinde Geyikle İlgili Telakkiler¹

Türk mitolojisi ve kültüründe geyik, kurt gibi kutsal sayılan hayvanlardan olup Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya taşıdıkları çok önemli mitolojik bir hayvandır. Geyiğin gök ve yer unsurlarına bağlı olması, Ağaç Ana ile birlikte yaratıcı Tanrıça gibi telakki edilmesi, onun Türklerde çok erken devirlerde totem olarak kabul edildiğini göstermektedir. Çoruhlu (2010: 163), daha sonraki dönemlerde *atın* geyiğin yerini aldığını belirtmektedir². Bu yüzden Türkler Anadolu'ya geldikten sonra da geyiğe önem atfetmişler şiirlerde, masallarda, destanlarda, mimaride, el sanatlarında vb. değişik özellikleriyle kullanmışlardır. (bk. şekil 1, 2, 3):

¹ Konuyla ilgili birçok çalışma vardır. Bunlardan ulaşabildiğimiz çalışmaların bazıları şunlardır: Aytaş 1999, Çağatay 1956, Çolak 2008, Dal-kesen 2015, Demir 2013, Karadavud-vd. 2007, Mandaloğlu 2013, Ocak 1996, Şimşek 1995.

² Jacobson (1993: 32) da bu görüştedir.

Türklere ait eski ve orijinal bir efsanede, Türklerin geyikten türediğine dair bir kayıt olmamakla birlikte, Ren Geyiğine ait bazı türeyiş inançları mevcuttur. Türk efsanelerinde yer tutan daha ziyade dişi geyiktir. Bunlar Tanrı ile ilgisi olan, birer İlâhe ve dişi ruh durumunda idiler. (Ögel, 2010: 569).

Aynı kaynakta, Çin kaynaklarına dayanarak şu efsane verilir:

Göktürklerin atalarından biri, sık sık mağaraya giderek orada dişi bir Deniz Tanrısı (Tanrıçası) ile sevişirmiş. İkisi arasındaki bu aşk ilişkileri devam ederken, günün birinde bu Göktürk reisi, bir süre avı düzenleyerek ordusu ile ava çıkmış. Askerler geniş bölgelerdeki vahşi hayvanları sürerek, nihayet küçük bir yere sıkıştırmışlar. Bundan sonra da avlarının etrafını çevirip, birer birer avlamaya başlamışlar. Tam bu sırada askerlerden biri, karşısına çıkan bir Akgeyiği okuyla vurarak öldürmüş. Bundan sonra sevgilisini yerinde bulamayan Göktürk reisi, meseleyi anlamış ve bu Akgeyiği vuran askerle onun kabilesini cezalandırmış.

Yukarıdaki efsanede geyik, kız suretinde bir Deniz Tanrıçası kılığında girmiş sevgili konumundadır. Geyik, Türk kültüründe bir av hayvanı olarak geçse de (bkz. Şekil 4), onu avlamak uğursuzluk getirir. Anadolu'daki *Alageyik* destanında geyik avının insanı iflah ettirmeyeceği inancı vardır.

Göktürklere ait bir efsanede *Ak Geyik*, dişi ve beyazdır. Altay Türklerinde Cengiz Han'ın ataları, Gök kurt ile beyaz geyiği yan yana getirmişler, Moğollar'a göre *Gök kurt* ile *Ak geyik* gökte doğmuş bu yüzden kutsal birer ruh sayılmıştır. Ayrıca Fin Ugor kavimlerinin atası geyiktir. Avrupa Hunlarında da bir dişi geyiğin Hunları bataklığa çekmesi gibi efsaneler vardır. Macarlarda da benzer efsanelere rastlanmaktadır.³ Orta Asya kültüründe dişi geyiğin yerini, göksel ve eril bir varlık olarak kurdun aldığı, yönetici soyun atası konumuna yükseldiği bilinmektedir (Dalkesen, 2015: 62-63).

Geyik, Türk kültüründe doğüstü güçlerle donatılmış bir kült hayvanıdır. Anadolu'nun eski dinlerine dayanan efsanelerde, bazen bir dişi olarak, ona bazen sihirli güçlere sahip 'ustalar' veya 'çobanlar' eşlik eder. Bu kişiler hayvanların bekçileridir ve onları avlayan avcılarını, ölümle ve sakatlıkla cezalandırır. (Boratav, 2012: 74).

³ Geniş bilgi için bk. Ögel 2010: 570-575.

Anadolu’da *sıgun* kelimesi geyik anlamında kullanılmıştır (Esin, 2003: 218). Edebiyatımızda *ahu*, *ahubere* (*ceylan yavrusu*) *ceylan*, *gazal*, *maral*, *karaca*... vb. isimlerle de kullanılmıştır. Geyikle ilgili bu telakkiler, Türklerde geyiğe hemen her dönemde kutsiyet atfedildiğini, geyiğin Türk mitolojisi ve yaşayışında önemli bir yere sahip olduğunu, Türklerin farklı kültür dairesine geçseler bile bir yönüyle geyikle ilgili bu telakkilerini koruduklarını göstermektedir. (Bkz. Şekil 6,7)

2. Geyikli Baba ile İlgili Telakkiler

Ahmet Yaşar Ocak, Geyikli Baba ile ilgili efsaneleri üç gruba ayırarak bu rivayetlerin hiçbirinin onun yaşadığı dönemde yazıldığını belirtmektedir (1996: 45-47): Birinci gruptaki rivayet,

Geyikli Baba dağlarda bir geyiğe binip geyiklerle dolaştığı veya geyiklerle ünsiyet edip aralarında yaşadığı için bu şekilde adlandırılmıştır. Geyikli Baba onun adı değil lakabıdır. Muhtemelen sırtını bir hayvan postuyla örterek meczup bir derişler gibi dolaştığı için bu ad verilmiş olmalıdır.

Yunus Emre, asıl adının Hasan olduğunu şu manzumesinde belirtmektedir:

*Geyiklinin ol Hasan söz ayıtmış kendiden
Kudret dilidir söyler kendinin söz nesidir
(Yunus Emre G 64/6)*

*Geyikliü Baba bize bir kez nazar kılaldan
Hâsıl oldu Yunus'a her ne ki vâyesidür
(Yunus Emre G 29/10)*

Bursalı İsmail Belig’in *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*’ında Geyikli Baba’nın asıl adının Ulvi Baba⁴ olduğunu belirtilse de bu eser, 17. yüzyılda yazıldığından, Yunus Emre’nin manzumesinde belirttiğine itibar etmek daha doğrudur.

İkinci gruptaki rivayet, “Geyikli Baba’nın Osmanlı hükümdarlarına yakınlığı ile bilinen Turgut Alp ile samimi olduğu ve Orhan Gazi ile görüştüğü şeklindedir. Bir gün sırtında bir çınar fidanı ile Orhan Gazi’nin ikametgâhının önüne geldiği ve uzun ömrü temsil eden bu fidanı bahçeye dikerek uzaklaşıp gitmiştir. Geyikli

⁴ “...Cennet mekân Sultan Orhan Hazretleri iradet getirüp vefâtlarında camî ve türbe yaptırılmış olduğu mestur ve yazma diğer nüshasında dahi Ulvi Baba yerine Geyikli Baba diyü muharrer ve mezbûrdur.” (Abdulkadiroğlu 1998: 220-222).

Baba'nın bununla Osmanlı Devleti'nin kutsiyetine ve uzun ömürlü olacağına işaret ettiğini belirtirler.”

Üçüncü gruptaki rivayet ise, onun çağdaşı olan Rum abdalları gibi meczup karakterli bir Türkmen şeyhi olduğudur. Orhan Gazi'nin kendisine kim olduğunu sorduğunda, “Baba İlyas müridiyim. Seyyid Ebü'l Vefâ tarikindenim” şeklinde cevap vermiştir. (bk. şekil 7).

3. Divan Şiirinde Geyiğin İşlenişi ve Geyiğin Ahuya Dönmesi

Türkler, İslamiyet'e girdikten sonra eski atalarının geyikle ilgili efsanelerini unutmamışlar, bu efsanelerini çeşitli peygamberlerin hikâyelerine uydurarak çeşitli şekillerde yaşatmışlardır. Bununla ilgili anlatılan bir hikâyeye şöyledir:

*Anadolu'da bilhassa Ramazan geceleri okunan Muhammediye vs. gibi kitaplarda, Hz. Muhammed'in torunu Muhammed Hanefî avlanırken bir geyik görür ve onun peşine düşer. Gide gide bir mağaraya gelir. Geyik mağaradan içeri girer, o da geyiği takip eder. Nihayet yer altına doğru epey yol aldıktan sonra, bağlık bahçelik bir yere gelirler ve orada eşi Mine Hatun'u bulur. Bu hikâyeye İslamiyet'le uyuşturulmuş bir nevi **Ergenekon destanıdır.** (Ögel, 2010: 578).*

Hazret-i Muhammed'in putperestlerle yaptığı mücadele, *Destân-ı Geyik* ile anlatılması, müşriklerin Hz. Muhammed'e saldırmasıyla bir geyiğin Hz. Hamza'ya yol göstererek konuşması,⁵ Kaygusuz Abdal'ın Abdal Musa donuna girmiş bir geyiği yaralamasıyla Abdal Musa'ya intisabı gibi birçok hikâyede geyik hep kutsaldır. Ayrıca, Şaman geleneğinde de “evliyanın geyik donuna girip yardım etmek veya müridi yapmak istediği kişiyi peşinden koşturarak istediği yere kadar kendini takip etmesini sağlar.” (Dalkesen, 2015: 67).

Kültürümüzdeki *geyik* motifinin manevileşerek *ahuya* dönmesi ile ilgili Okuyucu (2011: 14-15), şu tespiti yapmıştır:

Niksar'da XIV. yüzyıldan kalma olduğu sanılan Çöreği Büyük Tekkesi'nin taç kapısı üzerinde çömelmiş, başı arkaya uzanan bir geyik motifi vardır... Bu geyik figürü, uzanmış hâliyle Orta Asya'da hareket hâlinde çizilmiş hemcinslerinden ayrılır. Hayvan burada durağanlaşmış, adeta düşünen bir tavır sergilemektedir. Bir ileriki adımda ahu, tezhip elemanı

⁵ Geniş bilgi için bk. (Aytaş 1999: 161-170).

olarak karşımıza çıktığında onun artık bir bitki gibi çizildiği görülür. Böylece eskiden yeniye doğru, organik olandan çizgi olana doğru bir akış söz konusudur. Divan edebiyatındaki sevgilinin çeşitli yönleriyle ahuya benzetilmesindeki ısrarı, söz konusu motifin milli tahteşsuurdaki yeriyile açıklamak herhâlde yanlış olmaz.

Geyiğin, gök ve yer unsurlarına bağlı olması, *Ağaç Ana* ile birlikte yaratıcı Tanrıça gibi telakki edilmesi, onun Türklerde çok erken devirlerde totem olarak kabul edildiğini göstermektedir. Türk efsanelerinde yer tutan daha ziyade *dişi geyiktir*. Türk kültüründe başlangıçta mitolojik bir hayvan olan geyik, Türklerin İslamiyet'e girmesiyle bir taraftan mitolojik yönünü korumuş diğer taraftan aşağıda sebeplerini belirteceğimiz özelliği dolayısıyla masum, ürkek, durağan ve düşünen bir ahuya dönüşmüştür (bk. şekil 8). Bu dönüşümde Türklerin tasavvufi hayatının da önemli rolü olduğu düşünülebilir. Türkler, İslamiyet öncesi bazı mitolojik öğeleri bir taraftan millî hafızalarında yaşatırken diğer taraftan ona farklı roller biçmişlerdir. Geyik de bunlardan birisidir. Türklerde geyik, kutsiyetini devam ettirerek sevgilinin birçok özelliğini taşıması dolayısıyla divan şiirinde *dişi geyiğe* yani ahuya dönüşerek millî hafızada yaşamaya devam etmiştir. Divan edebiyatında daha erken dönem örneklerde de rastlanmasına rağmen Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinde geyik, *dişi* bir ceylan olmuştur. Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin 1160-1186. beyitlerinde işlenen hikâye şöyledir:⁶

Bu Mecnûnun gazâl ile mülâkâtdur ve Aşk bâbında onunla olan hâlâtdur

*Gördi ki bir avcı dâm kurmuş
Dâmına gazâller yüz urmuş*

*Ol dâma cefâ-yı çerh-i gaddâr
Bir âhunu eylemiş giriftâr*

*Bir âhu esîr-i dâmu olmuş
Kan yaşu kara gözine dolmuş*

*Boynu kurulu ayağı bağlu
Şehlâ gözi nemlü cânı dağlu*

*Ahvâline rahm kıldı Mecnûn
Bandı ana tökdi eşk-i gül-gûn*

⁶ Metin, Nur Doğan (2010: 233-236)'dan alınmıştır.

*Gönline katı gelüp bu bî-dâd
Yumşak yumşak dedi ki sayyâd*

*Rahm eyle bu müşg-bû gazâle
Rahm etmez mi kişi bu hâle*

*Sayyâd bu nâ-tüvâna kıyma
Kıl cânına rahm cânâ kıyma*

*Sayyâd sakın cefâ yamandur
Bilmezsen mi ki kana kandur*

*Sayyâd mana bağışla kanın
Yandırma cefâ odına cânın*

*Sayyâd dedi budur maâşum
Açman ayağın gederse başum*

*Katlinde bu saydun etsem ihmâl
Etfâl ü iyâlüme n' olur hâl*

*Mecnûn ana verdi cümle rahtın
Pâk eyledi berkdendirahatın*

*Ol turfe gazâlün açdı bendin
Şâd eyledi cân-ı derd-mendin*

*Yüz urdı yüzine kıldı efgân
Göz sürdi gözine oldı giryân*

*K'ey bâdiye-gerd ü bâd-nâverd
Nâzûk bedeniyle nâz-perverd*

*Sen zînet-i her gil-i zemînsen
Gül kimi lâtif ü nâzenînsen*

*Ey sebze-i cûy-bâr-ı vahşet
Ra'nâ semen-i bahâr-ı vahşet*

*Tenhâ koyma men-i zebûnu
Olgıl mana deşt reh-nümûnu*

*Gez bir niçe gün menümle hem-râh
İnsan deyüp etme menden ikrâh*

*Yaşum kimi getme çeşm-i terden
Kesme ayağın bu reh-güzerden*

*Ser-çeşme-i çeşmüm eyle menzil
Ser-menzilümüzden olma gâfil*

*Olsun bebeğim karâr-gâhun
Eşk ü müje hâb ile giyâhun*

*Ey çeşm-i nigâr yâdigârı
Sehl eyle mana gam-ı nigârı*

*Kıldukda hayâl-i çeşm-i Leylî
Sen ver men-i hasteye teselli*

*Çün ol beşeriyetin unuttı
Âhû hem anunla üns dutdı*

*Anun sebebiyle hem çoh âhû
Sahrâda onunla dutdılar hû*

Fuzûlî, yukarıda ***Mecnun'un Ceylan Yavrusu ile Konuşması ve Aşk Meselesinde Onunla Olan Hâlleri*** başlığıyla verdiği hikâyede ahuyla ilgili özetle şunları anlatmaktadır:

Mecnun tuzağa düşmüş bir ceylan yavrusu görür. Mecnun ceylanın hâline acır ve ağlayarak misk kokulu ceylan yavrusuna merhamet etmesini ve canını bağışlamasını ister. Avcı, çocuklarının ve ailesinin geçiminin bundan olduğunu söyler. Mecnun bütün elbiselerini avcıya verir ve ceylanı tuzaktan kurtarır. Mecnun, gözünü ceylanın gözüne dayayıp ağlamaya başlar. İnce, nazlı, ürkek yavruya kendisini yalnız bırakmaması için yalvarır. Ceylanın gözlerini Leyla'nın gözlerine benzeterek onunla ünsiyet kurar. Ceylanın kendisini yalnız bırakmamasını ve kendisine çöllerde kılavuzluk etmesini ister. Nazlı ve ürkek ceylanla arkadaş ve dost olur. (bk. şekil 9).

Fuzûlî'nin bu hikâyesinde ceylanın ürkekliği, masumiyeti, misk kokulu oluşu, av hayvanı oluşu, gözlerinin sevgilinin gözlerine benzemesi, sevgiliyi hatırlatması, kılavuzluk etmesi... vb. özellikleri öne çıkmaktadır. Ahunun kılavuzluk etmesi dışındaki bu özellikler, divan şiirinde çokça kullanılmıştır. Ahunun kılavuzluğu ise daha çok mitolojik yönüyle ilgili olarak kullanılmıştır. Divan şiirinde ahu, teşbih unsuru olarak şu özelliklerle işlenmiştir:

3.a. Sevgili

Divan edebiyatında sevgili, ahu ve periye benzetilir. Bunun sebebi, eski inanç sisteminde canlı varlıklar melek, insan, cin şeklinde olup periler, cin taifesindedir. Periler, çok güzeldirler. İnanişâ göre insanlara görünmezler, insanlardan kaçarlar; su, pınar ve çeşme başlarında mesken tutarlar; insanları buralarda çarparlar (Tekin-Alpay, 1992: 146). Çengname'de perilerin insanlardan kaçması ve güzelliği dolayısıyla ahu, periye benzetilmiştir:

*Geyik gördükde kuş gibi uçardum
Perî-veş âdemî görsem kaçardum*

Divan şiirinde âşığın sevgiliye ulaşamaması, daha doğrusu sevgilinin ele geçmemesi, ahunun periye benzetilmesine neden olmuştur. Eski bir masalda geçen bir olay da ahunun periye benzetilmesinin ikinci sebebidir (Pala, 1990: 26). Perinin güzelliği, âdem olmayışı, görünmesinin neredeyse imkânsız oluşu, çeşitli suretlere bürünmesi gibi özellikleri, divan şiirinde sevgilinin periye benzetilmesine sebep olmuştur. Aslında bu özelliklerin birçoğu ahunun da özelliğidir.

Necâtî'den alınan aşağıdaki beyitte şair, gönlüne seslenerek yıllarca koşsa bile peri şiveli bir ahuya benzeyen sevgiliye ulaşamayacağını belirtmektedir:

*Yürü yıllarla yelersen yetemezsin ey dil
Şol cihetden ki perî şiveli âhûdur bu*
(Necâtî G 443/4)

Divan şiirinde ahunun sevgiliye benzetilmesinin diğer bir sebebi, sevgilinin yukarıda açıklanan özelliklerinin yanında yer yer vahşi ve haşin dilber oluşundandır. Bâkî'den alınan aşağıdaki beyitlerin birincisinde ahu, bastığı ve gezdiği yeri bilemeyecek kadar hızlı hareket eden sevgili karakterini; ikincisinde ise bu özellikleri sebebiyle onu avlamanın (ele geçirmenin) imkânsız olduğu sevgili özelliğini yansıtır:

*Bî-basar fark idemez kanda basar ol âhû
Yine izi tozını dîde-i bînâ gözedür*
(Bâkî G 67/5)

*Ol âhûyı saña sayd ola sanma iltiyâmından
Öñüñce kaçar ammâ Bâkiyâ âhîr şikâr olmaz*
(Bâkî G 195/5)

3.b. Sevgilinin gözü

Tekin-Alpay (1992: 175), ahu peri ilişkisinin İslam edebiyatına Babil-Asur edebiyatlarından, doğrudan doğruya olmasa da Keldanîler, Musevîler ve Nebatîler ve hatta İran vasıtasıyla dolaylı yollardan geçtiğini, keçi ve ahunun şekillerinin birer imaj-sembol olarak muhafaza ettiğini, İslam edebiyatında, kadının gözlerinin güzelliğinin en önemli sembolü telakki edilmesiyle de sevginin sürmeli güzel gözlerinin ahunun gözleri olduğunu belirtmektedir. Aynı kaynakta (1992: 275), Çengname'den şu örnek verilerek ahu, kendi gözleriyle güzel kadınların gözleri arasında ilişki şöyle anlatılmaktadır:

*Mükehhâl gözlerüm mahmur u cadû
Ben idüm gözleri sürmeli cadû*

*Güzeller gözlerini der-letâfet
Bana teşbih ider ehl-i zarâfet*

*Güzel yüzler ki gözi sürmelüdür
Ayagı tozu göze sürmelüdür*

Divan şiirinde sevgilinin gözü, şekli ve tesiri bakımından nergise; masumiyeti ve ürkekliliği bakımından da ahuya benzetilir. Bindiği üzere nergis de mitolojik bir çiçek olup, afyongillerdendir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin gözü, nergis ve ahuya benzetilmiştir. Nergis ve ahuya benzeyen bu göz, Fuzûlî'nin her zaman gözünde ve gönlünde gezmektedir:

*Nergisiün fikri Fuzûlî göz ü gönlünde gezer⁷
Dutar âhû vatan ol yerde ki otlı suludur
(Fuzûlî G 97/7)*

(Nergise benzeyen gözünün düşüncesi Fuzûlî'nin gözünde ve gönlünde gezer. Ahu, otlı ve sulu yerde vatan tutar).

Yavuz Sultan Selim'den alınan aşağıdaki beyitte şair, aslanların bile kahrının pençesinden titrerken, feleğin kendisini ahu gözlü bir güzele esir ettiği belirtilmektedir:⁸

*Şîrler pençe-i kahrından olurken lertzân
Beni bir gözleri âhûya zebûn etti felek
(Yavuz Sultan Selim)*

Bâkî'den alınan aşağıdaki beyitlerde, sevgilin gözü doğrudan ahuya benzetilmiştir:

*Göñül tîg-i müjeñden yüz çevürmez ey gözi âhû
O bir şemşîr-i bürrâna varur şîr-i dil-âverdür
(Bâkî G 50/4)*

*Mu'attar zülf ü hâlûñ seyr idenler ey gözi âhû
Dimişlerdür hakikat misk odur 'âlemde anber bu
(Bâkî G 402/2)*

Gedâyî'nin aşağıdaki beytinde sevgilinin iki gözü, iki şuh ahuya benzetilmiştir:

*İt kibi mundak yürütken yazı yâbânda meni
Tınmayın ol ikki şûh âhû karakındur senin
[Gedâyî, (tebdiz.com)]*

⁷ Fuzûlî'ye ait beyitler ve bunların nesre çevrilişi (Tarlan: 2001)'den alınmıştır. Açıklamalarda da yer yer aynı kaynaktan faydalanılmıştır.

⁸ Bu beyit, Onay 1992'den alınmıştır.

3.c. Çin ahusu / Hoten ahusu / misk ahusu

Ahmet Talat Onay, misk ahusu için şu bilgileri vermektedir:

Âhû-yı müşgîn, Hitâ ve Hoten ile Çin ve Hindistan'da bulunur. O memleketin avcıları bunları sürü sürü muhafaza ederek hem etinden hem miskinden faydalanırlarmış. Anadolu ahuları yılda bir kere boynuzlarını düşürdüğü gibi, o ahular da yılda bir defa nâfelerini (göbeklerini) düşürürlermiş. Bu zaman gelinde avcılar kese peyda edip hayvanın karnı altına bağlarlarmış.”. Hayvanın ürkmesi ya da hareketiyle, nâfesine birkaç damla kan damlar, böylece nâfe miskle dolar, vakti gelince düşermiş. Düştükten sonra -kokmadığı için- bazı ilaçlarla terbiye ederlermiş. Bazılarına göre misk, lale ve sümbül otlamaktan olurmuş (1992: 30).

*Rivayete göre misk veya gazal-i misk adlı ahu, Tibet tarafından Hint'e sefer edip miskini bırakır. Misk bu geyiğin göbeğinde toplanan kandan elde edilir. Misk şişi göbeğinde toplanınca, ahu hastalanırmış; göbeğini kaşıyabilmesi için, Tibet halkı geniş saharalarda kazıklar çakarmış. Ahu bu kazıklara göbeğini sürterek kaşırtken misk düşermiş. Siyah renkli ve güzel kokulu olan misk, kalbe ve dimağa kuvvet verdiği için, eskiden tıpta ilaç olarak kullanılmış. Bir rivayete göre ise geyik şeklinde olan dabbe-i misk muayyen vakitte denizden çıkarmış.” (Tarlan 2004: 246). “Edebiyatımızda siyah rengi, güzel kokusu bakımından misk sevgilinin saçına benzetilir. Bu yüzden zülf, siyah, koku kelimeleriyle, geldiği yer dolayısıyla da Huta, Hutun, Çin kelimeleriyle ses benzerliğinden **çın** (doğru) ve **hata** (yanlış) kelimeleriyle çeşitli sanatlar yapılır. (Tekin-Alpay, 1992: 138).*

Divan şiirinde ahunun en çok kullanıldığı yönü misk sebebiyledir. Sevgilinin saçını misk kokar. Ahunun misk hâsıl etmesinin sebebi ise bu kokuyu kıskanması veya ona âşık olmasıdır. Bunun sonucunda ahunun içine kan oturmakta ve bu kan sonunda misk olmaktadır (Pala, 1990: 25). Bu yüzden ahu, Divan şiirinde Çin, Hitâ, Hoten gibi kelimelerle ya telmih unsuru olarak ya da tenasüp içinde kullanılır:

*Tîg-i çâpük seyrine âhû-yı Çin dirsem n'ola
Seyr kıldukça döker sayrâ-yı Çin'e müg-i nâb
(Fuzûlî G 26/6)*

(Dolaştıkça Çin çölüne saf misk döken ahuya benzetip, süratle dönüp dolanan kılıcına Çin ahusu dersem ne olur.)

Âhû-yı Hoten ise Türkistan'ı ahusu demektir. Bu ahuyu diğerlerinden ayıran özellik, misk ahularının bu coğrafyada çok olusudur (Onay 1992: 30):

*Feyz-i tynet başkadır şûhî-i sürt başkadır
Her gazâli sanma kim deşt-i Hoten âhûsudur
(Râgıb)*

(Yaratılıştaki feyz başka, görünüşteki şuhluk başkadır. Onun için her ceylanı, Hoten sahrasının ceylanı sanma.)

Bâkî'den alınan aşağıdaki iki beyitte, Çin ve Hoten ahusunun, diğer ahulardan farkı belirtilmiştir. Birinci beyitte, zaten ceylana benzeyen sevgilinin gözü, daha da etkileyici bir şekle bürünmüş ve Çin ahusuna dönmüştür. İkinci beyitte ise sevgilinin yüzündeki ben, ahunun göbeğindeki nâfeye, sevgilinin gözü ise Hoten ahusuna benzetilmiştir.

*Kime kîn itdi yine çîni var ebrûlaruñuñ
Olmuş ol çeşm-i gazâlâneleriñ âhû-yı Çîn
(Bâkî K 26/23)*

(Çatılmış kaşların yine kime kızdı. Ceylanlara benzeyen gözün, Çin ahusuna dönmüş.)

*Turralar milket-i Çîn nâfe-i müşgîn ol hâl
Gözün âhû-yı Hutem gamzeleriñdür Tâtâr
(Bâkî K 18/22)*

(Saçının kıvrımları Çin ülkesi, benim misk nefesi, gözün Hoten ahusu, gamzelerin Tatar olmuş.)

Misk, Çin ahularından elde edilen çok kıymetli bir kokudur. Misk, ahunun göbeğinde deriden bir torba içinde bulunur ve ahu onu yere düşürür. Daha sonra bundan misk elde edilir ve çok uzak diyarlara götürülüp satılır. Fuzûlî aşağıdaki beytinde, bu olaya telmih yaparak vatanından ayrı düşmesi ve perişanlığıyla, Çin ahusundan elde edilen miski kıyaslamıştır.

*Müşg-i Çîn âvâre olmuşdur vatandan men kimi
Hansı şuhun bilmezem zülf-i perîşânın sever
(Fuzûlî G 74/4)*

(Çin miski, benim gibi vatanından ayrı düşmüş, avare olmuştur. Bilmiyorum hangi güzelin perişan zülfünü sever.)

Tekin-Alpay (1992: 172), ahunun misk denilen kokuyu taşıdığı için kokusuyla meşhur gül ve sümbülü, siyah rengi dolayısıyla geceyi

ve yine sümbülü hatırlattığını, ahu kendinden bahsederken, gül ve sümbül bahçelerinden ve geceden söz ettiğini; böylece gül ve sümbülün gece ve gündüzü, ahunun da güzelliği temsil ettiği düşünülürse, gündüz ve gece (gül ve sümbül) güzelin yüzü ve saçına kadar uzanan çağrışımlar yaptığını, böylece gizli imajın sevgilinin yüzü ve saç olacağını belirtirerek, Çengname'den şu örneği vermiştir:

*Yürürdüm gündüzün gülzâr içinde
Yaturdum gece sümbülzâr içinde*

3.d. Harem Ahusu

Haremde, yani Mekke ve Medine'de mâruf hudutlar dâhilinde avlanması memnu olan ahu. Harem aynı zamanda İslam evlerinde kadınlara mahsus kısım ve zevce manasına gelir. Nedim'den alınan aşağıdaki beyitte, padişahın haremünde bulunan şehzade kastedilmiştir. (Onay, 1992: 29):

*İkbâl ü şevket dâyesi izz ü sa'âdet vâyesi
Mecd ü şeref pîrâyesi nâzende âhû-yı harem
(Nedim K 12/27)*

Şeyh Gâlib'e göre, şuh meşrepli nazlı harem ahusunun vahşetini vasfetmek ve edasını da bir şeye teşbih etmek mümkün değildir:

*Gelir mi vahşeti vasfâ edâsı teşbîhe
O âhû-yı harem-i nâz şûh-meşrebirdir
(Şeyh Gâlib G 92/5)*

Bâkî aşağıdaki beytinde, *âhû-yı harem* tamlamasındaki isim benzerliğinden hareketle *harîm (ev)*, *Harem-i Şerîf*, *hürmet*, *haram*, *muhterem*, *sayd-ı harem* sözleriyle iştikak yapmıştır:

*Âlem harîm-i hürmet-i kuyunda muhterem
Vaslında harâm âşîka sayd-ı Harem gibi
(Bâkî K 16/2)*

Ahu, bazı beyitlerde zevce, nikâhlı eş anlamındadır. Eskilerin tabiriyle ev kedisi yani kadın anlamında kullanılmıştır (Onay, 1992: 29):

*Dağda sayd-ı gazal etmeğe hasret mi çeker
Hânede gözleri âhûsun eden âmâde
(Nedîm G 129/2)*

3.e. Felek ahusu

Klasik Türk şiirinde, "*âhû-yı felek* tamlamasıyla kast edilen güneştir. Zira Güneş'e Araplar *gazâle* derler:

*Âhû-yı felek gördü seher şîr-i livânı
Hûn-ı ciğerinden dem-i subh oldu hüveydâ*

(Ahmet Paşa K 10/66)

Felek ahusu olan güneş, seher vakti senin aslanın sancığını görünce korkusundan akan ciğerinin kanyla (kırmızı renkli) şafak aşikâr oldu. Yani güneş kızıklar içinde doğdu. (Onay, 1992: 28):

3.f. Ahunun dağı taşı gezmesi ve çöle düşmesi

Ahunun *ürkeklığı*, *dağı taşı gezmesi* ve *yol göstericiliği* onun özelliklerindedir. Aslında ahunun yol gösterici özelliği, onun doğrudan mitolojik yönüyle ilgilidir. Fuzûlî aşağıdaki beytinde, ahunun göbeğinden misk elde edilmesi, onun kendi peşine âşıkları takıp çöle düşürmesi, hem miskin hem de Mecnun'un, ahunun peşine takılıp gitmeleri divan şairlerinin ahuya estetik ve narin anlamı vermelerini göstermekle birlikte; ahunun mitolojik anlamını da koruduklarını göstermektedir. Türk mitolojisinde, geyiğin peşinden takılanı bazen felakete götürmesi, bazen yol gösterici olması, Fuzûlî'yi çöle düşürmüş ve sevgiliden ayrı bırakmıştır.

*Uyup âhûya düşdü müşg Mecnûn tek beyâbâna
N'ola çeksen anı zencîr-i zülfi anber-efşâna*
(Fuzûlî G 246/1)

(Misk, Mecnun gibi ahuya uyup çöle düştü. Onu anber saçının zincirine çeksen ne olur?)

Bâkî'den alınan aşağıdaki beytin birincisinde, ahunun binlerce dağı taşı bir anda gezmesi ve çöle düşmesi anlatılmaktadır. İkinci beyitte ise şair, Hoten ahusunun sahraya düşmesinin sebebini, sevgilinin alınına dökülen misk kokulu saçlarının sevdasına bağlamaktadır:

*Hayâli her dem ey Bâkî gezer nice ser ü sîne
Hezârân kâh u deşti geşt ider bir demde bir âhû*
(Bâkî G 402/5)

*Var ise turra-i müşgînüñün âşüftesidür
Bî-sebeb düşmedi âhû-yı Hutun sahrâya*
(Bâkî G 467/2)

Sonuç

Türk mitolojisi ve kültüründe geyik, kutsal sayılan hayvanlardanır. Geyiğin, gök ve yer unsurlarına bağlı olması, *Ağaç Ana* ile birlikte yaratıcı Tanrıça gibi telakki edilmesi, onun Türklere çok erken devirlerde totem olarak kabul edildiğini göstermektedir. Daha sonraki dönemlerde yerini *ata* bırakmıştır. Göktürlere ait bir efsanede geyik,

kız suretinde bir Deniz Tanrıçası kılığında girmiş bir sevgili konumundadır. Geyik Türk kültüründe bir av hayvanı olarak geçse de onu avlamanın uğursuzluk getirdiğine inanılır. Türk efsanelerinde yer tutan daha ziyade *dişi geyiktir*. Geyikle ilgili bu telakkiler, Türklerde geyiğe hemen her dönemde kutsiyet atfedildiğini, geyiğin Türk mitolojisi ve yaşayışında önemli bir yere sahip olduğunu, Türklerin farklı kültür dairesine geçseler bile bir yönüyle geyikle ilgili bu telakkilerini koruduklarını göstermektedir.

Türkler, İslamiyet'e girdikten sonra eski atalarının geyikle ilgili efsanelerini unutmamışlar, bu efsanelerini çeşitli şekillerde yaşatmışlardır. Divan edebiyatında sevgilinin çeşitli yönleriyle ahuya benzetilmesindeki ısrar, onun millî hafızada hâlâ yaşatıldığını göstermektedir. Bu hafıza, Türklerde ilk efsanelerde görülen deniz Tanrıçasının geyik donuna girmesi telakkisiyle uyumludur. Bu yüzden geyiğin çeşitli özelliklerinin Divan şiirinde ahuya benzetilmesi, millî hafızaya uygundur.

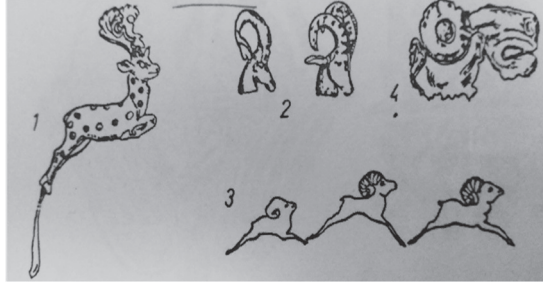
Divan şiirinde âşğın sevgiliye ulaşamaması, daha doğrusu sevgilinin ele geçmemesi, daha ileri bir benzetme ile ahunun periye benzetilmesine neden olmuştur. Divan şiirinde sevgili, masumiyeti ve ürkekliği bakımından da ahuya benzetilmiştir. Ahunun en çok kullanıldığı yönü misk sebebiyledir. Ahunun *ürkekliği*, *dağı taşı gezmesi* ve *yol göstericiliği* onun özelliklerindedir.

Divan şiirinde ahunun gözü, masumiyeti sebebiyle sevgilin gözüne; ahunun ürkekliği, sevgilin hâl ve davranışlarına; onun ele geçmemesi ve avlamanın zor oluşu, sevgilinin tutumuna; ahudan misk elde edilmesi, sevgilinin misk gibi kokan saçlarına benzetilmiştir.

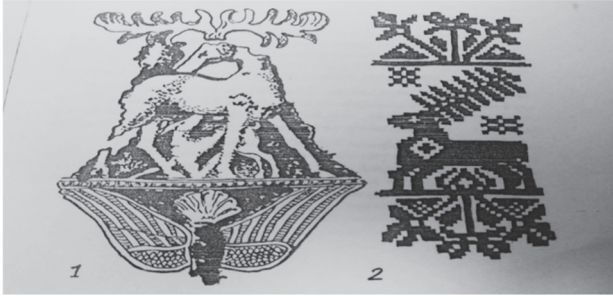
Mekke ve Medine'de harem ahusunun avlanmasının yasak oluşu, sevgilinin gönlünü avlamanın zorluğuna ve imkânsızlığına; ele geçmeyişi, her avcıya av olmayışıyla ilgilidir. Mitolojik olarak kılavuz oluşu yani yol göstericiliği, âşğın bütün imkânsızlığa rağmen sevgiliyi (ahuyu) bırakmaması ve kendine rehber edinmesi; peşine takılanı felakete sürüklemesi ise, aşka tutulanın akıbetinin felaket oluşuyla açıklanabilir.

Kısaca bütün bu özellikleri dolayısıyla ahu, divan şiirindeki sevgilinin özelliklerini yansıtır. Divan şairleri, Türk mitolojisindeki geyiği, mitolojik bağlamından koparmadan sanat telakkilerine uygun olarak ona estetik bir hüviyet kazandırmışlar ve şiirlerinde ahuyu birçok özellikleriyle işlemişlerdir.

Ek: Geyikle İlgili Bazı Görseller

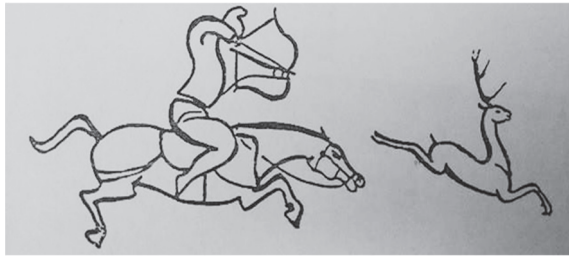
Şekil 1: Altay Hun çağı efsanevi geyik figürleri (Ögel, 1993: 569)

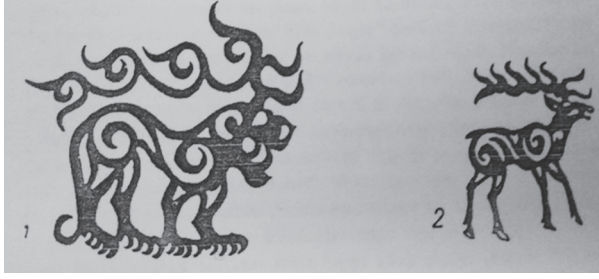
Şekil 2: Yer ve göğün sembolü olan İçasya geyikleri (Ögel, 1993: 571)

Şekil 3: Altay Hun çağı kurganlarında bulunmuş, ağaçtan yapılmış figürler (Ögel, 1993: 572)

Şekil 4: Ortaasyalı bir geyik avcısı (Ögel, 1993: 582)

Şekil 5: Altay Hun çağına ait 1. Tuyahta kurganında bulunmuş geyik, arslan veya kaplan-geyikler (Ögel, 1993: 574)

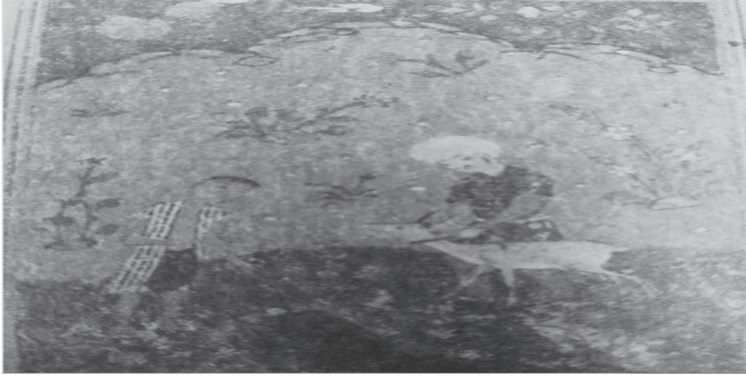
Şekil 6: Aslan geyik mücadelesini gösteren duvar resmi Azerbaycan Şeki Hanlar Sarayı (Çoruhlu, 2010: 164)

Şekil. 7: Geyikli Baba (<http://www.yesilbursadergisi.com/yazar/geyikli-baba-737.html>)

Şekil 8: Niksar'da 14. yüzyıla ait uyuyan geyik

Şekil 9: Mecnun avcı ile konuşuyor (Nurdoğan, 2010: 694)

KAYNAKÇA

- ABDULKADİROĞLU, Abdülkerim (1998), *Beliğ Güldeste-i Riyâz-ı İrfan ve Vefâyât-ı Dânişverân-ı Nâdirân*, Anıl Matbaa, Ankara.
- AYTAŞ, Gıyasettin (1999), “Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve Haza Destân-ı Geyik”, *Hacı Bektaş Araştırma Dergisi*, S. 12, s. 161-170.
- BORATAV, Pertev Naili (2012), *Türk Mitolojisi Oğuzların Anadolu Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*, Bilge Su Yay., Ankara.
- ÇAĞATAY, Saadet (1956), “Türk Edebiyatında Geyiğe Ait Bazı Motifler”, *Bellekten*. TDK Yay., Ankara.
- ÇOLAK, Faruk (2008), “Gök Keçinin Püsküllü Oğlağı Olmak Deyiminin Mitolojik Değerlendirmesi”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 19, s. 193-204.
- ÇORUHLU, Yaşar (2010), *Türk Mitolojinin Ana Hatları*, Kabalcı Yay., İstanbul.
- DALKESEN, Nilgün (2015), “Orta Asyadan Anadoluya Türk Kültüründe Geyik Kültürü”, *Millî Folklor*, S. 106, s. 59-67.
- DEMİR, Erkan (2013), “Türklerde Geyik” *Geyik Kitabı*, Der: E.G. Naskali, E. Demir, Kitabevi Yay., İstanbul.
- DOĞAN, Muhammed Nur (2010), *Fuzulî Leylâ ve Mecnûn*, Yelkenli Yay., İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (1969), *Dede Korkut Kitabı*, MEB Devlet Kitapları (1000 Temel Eser) Ankara.
- ESİN, Emel (2003), *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, Kabalcı Yay., İstanbul.

- ERTEM, Rekin (1979), “Geyik”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yay., C. 3, s. 333, İstanbul.
- Gedâyî, *Gedâyî Dîvânı* haz. Filiz Meltem Erdem Uçar, www.tebdiz.com.
- GENÇ, İlhan- KILIÇ, A.- AKSOYAK, İ. H.(2014), *Dedekorkut Kitabı, Han'ım Hey*, TOBB Yay., Ankara.
- JACOBSON, Esther (1993), *The Deer Goddess of Ancient Siberia*, Leiden.
- KALKIŞIM, Muhsin (1994), *Şeyh Gâlib Dîvânı*, Akçağ Yay., Ankara.
- KARADAVUT, Zekeriya- YEŞİLDAL Ünsal Yılmaz (2007), “Anadolu Türk Folklorunda Geyik”, *Millî Folklor*, S. 76, s. 102-112.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), *Bâkî Dîvânı Tenkitli Basım*, TDK Yay., Ankara.
- MACİT, Muhsin (1997), *Nedîm Dîvânı*, Akçağ Yay., Ankara.
- MANDALOĞLU, Mehmet (2013), “Türk Mitolojisinde Anadolu'ya Taşınan Kültür: Geyik Motifi” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.27, s. 382-391.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1996), “Geyikli Baba”, C. 14, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, s. 45-47.
- OKUYUCU, Cihan (2011), *Divan Edebiyatı Estetiği*, Kapı Yay., İstanbul.
- ONAY, Ahmet Talat (1992), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (haz., Cemâl Kurnaz), TDV Yay., Ankara.
- ÖGEL Bahaeddin (2010), *Türk Mitolojisi I*, TTK Yay., Ankara.
- PALA, İskender (1990), *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, C I-II, Akçağ Yay., Ankara.
- ŞİMŞEK, Esmâ (1995), “Giresun ve Çevresinde Anlatılmakta Olan ‘Ana Geyik’ Efsanesinde Mitolojik Unsurlar” *Millî Folklor Dergisi*, S. 26, s. 17-22.
- TARLAN, Ali Nihat (1992), *Necâtî Beg Divanı*, Akçağ Yay., Ankara.
- _____ (1992), *Ahmet Paşa Divanı*, Akçağ Yay., Ankara.
- _____ (2001), *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara.
- TATÇI, Mustafa (1991), *Yunus Emre Divanı*, Akçağ Yay., Ankara.
- TEKİN ALPAY, Gönül (1992), *Çengnâme Ahmed-i Dâ'î İnceleme Tenkitli Metin*, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Yay.
- YARDIMCI, İlhan (1996), *Baba Sultan (Geyikli Baba-Ulvi Baba) Bursa'nın Mimarları*, Sinan Yay., İstanbul.